

Dominik Pecka

Útěk před metafysikou čili o dialektickém materialismu

Nechceme, aby bylo vše přijímáno se zavřenými očima a aby vše bylo předmětem víry. Ať má každý svou hlavu pevně na ramenou. Je třeba všecko od základu znovu promyslet a všecko si důkladně ověřit vlastním úsudkem.

Lenin

Příznačnou vlastností moderního člověka je útěk před metafysikou. Metafysika v subjektivním smyslu je snaha poznat podstatu věcí. Běžný dnešní názor, že metafysika nás nespasí, má svůj protějšek: myšlenkové pohodlí nás také nespasí.

Útěk před metafysikou vysvětluje, proč náš poměr k některým zjevům je ryze citový. Tak i poměr k největší sociální, hospodářské a politické skutečnosti, která má jméno komunismus, je buď sympatie, nebo strach.

Sympatie je vysvětlitelná četnými pravdami komunismu; je to především prvek záporný: kritika buržoasní a kapitalistické civilizace, kritika úpadkové neschopnosti křesťanů vytvořit spravedlivý sociální řád. Dále jsou to prvky kladné: uspořádání obecného blaha bez zřetele k neoprávněným a libovolným zájmům soukromým; zdůraznění pravdy vyslovené již svatým Pavlem: „Kdo nepracuje, ať nejí“ (2 Thess. 3, 10.); snaha zabránit vykořisťování člověka člověkem, třídy třídou; učení, že politika má sloužit hospodářství, a ne hospodářství politice; a konečně touha překonat národní egoismus, jenž je ustavičnou příčinou válek. Ty pravdy jsou ovšem většinou původu křesťanského.

Strach pak je vysvětlitelný odporem k ateismu, omezení osobní svobody, zrušení soukromého vlastnictví a revoluční povaze komunismu vůbec.

Odezíráme-li od citových vztahů, které jistě nejsou podstatné, a chceme-li vědět, co vlastně komunismus je, musíme zkoumat jeho ideový základ, který se nazývá marxismem nebo též dialektickým materialismem. Podkladem jest nám nauka Marxova a Engelsova, východiskem v hlavních bodech oficiální výklad marxismu v knize *Istoria vsjesojuznoj kommunističeskoj partii*. Kratkij kurs. OGIZ, Gosudarstvennoje izdatelstvo političeskoj literaturi. Moskva 1945. K správnému pochopení marxistické nauky je třeba vyložit, co rozumějí marxisté 1. dialektikou a 2. materialismem.

1. Dialektika

Dialektika je slovo řecké, jež původně značí rozhovor. A poněvadž v rozhovoru se rozvíjí a tříbí myšlenka, značí dialektika i metodu myšlení. U Platóna značí dialektika postup od ideje méně obecné k obecnější. K zvláštnímu pojetí dialektiky dospěl Hegel. Podle jeho názoru vzniká poznání uvědoměním a skladem protikladů. Člověk prý poznává zjevy ne tak, že je srovnává se zjevy podobnými nebo stejnými, nýbrž tak, že je srovnává se zjevy opačnými – tak poznání tepla vzniká z poznání zimy a naopak. Poznání má tedy tři prvky: klad (thesis), protiklad (antithesis) a sklad (synthesis). Řeknu-li: „Voříšek je Voříšek,“ nepoznávám nic. Řeknu-li však: „Voříšek je pes,“ vzniká určité poznání, a to proto, že v té větě jsou dva protiklady: Voříšek – pojem jedinečný, a pes – pojem obecný. Poznání se uskutečnilo v tomto případě skladem dvou protikladů: jedinečnosti a obecnosti.

Marx byl Hegelův žák. Jeho poznávací nauka se však liší od Hegelovy tím, že Marx vidí protikladnost prvně ne v duchu, nýbrž ve hmotné skutečnosti, a to proto, že hmotné bytí jest mu věcí prvotní, kdežto myšlení věcí druhotnou. Tak postavil Marx Hegelovu dialektiku na hlavu, či přesněji z hlavy, na které stála, ji znovu postavil na nohy.

Také Engels se zabýval dialektikou a myšlení dialektické chápal jako protiklad myšlení statického. Rovněž Lenin studoval Hegela a snažil se utvořit z dialektiky materialistickou teorii poznání. Jeho dílo však zůstalo jen v poznámkách, jež byly souborně vydány s názvem *Filosofskije tetradj*. (Moskva 1938). Stalin pokládá dialektiku za duši marxismu a vykládá ji v osobité knížce *O dialektičeskom i istoričeskom materializme*. (Moskva 1938).

Čemu učí materialistická dialektika?

1. Příroda se neskládá ze zjevů navzájem odloučených a nezávislých. Příroda je celek, v němž jednotlivé členy navzájem souvisí, vzájemně se podmiňují a ovlivňují. Představíme-li si například les, vidíme, že les závisí na podnebí, složení půdy, množství vodních srážek. Od lesa opět závisí život různých živočichů, obživa a druh zaměstnání určitého počtu lidí.

Z toho vyplývá první příkaz dialektiky, že není správné chápat zjev osamoceně. K pravému poznání zjevu dospějeme, všimáme-li si i podmínek, za kterých vzniká a se utváří.

Vzájemná podmíněnost zjevů neplatí však jen ve vědách přírodních, nýbrž i v lidské společnosti. Způsob výroby a obživy, výrobní vztahy mezi lidmi, politické zřízení, mravy, věda, umění, náboženství tvoří nerozlučný celek. Chceme-li vědět, proč byla na světě v různých dobách různá zřízení společenská, nesmíme se domnívat, že vznikla náhodou nebo výmyslem nějakého panovníka. Podmínily je současné poměry hospodářské a sociální. I morálka je taková, jaká je společnost. Vznikla z poměrů, a ne z příkazu nějakého božstva. Byla morálka zřízení otrockého, morálka feudální, morálka kapitalistická a je morálka socialistická. Také náboženství jest jen odleskem hmotného stavu lidstva. Pokud je ten stav neutěšený, má náboženství význam opojného prostředku, útěšného sebeklamu, případně se stává prostředkem, jehož se chápou vykořisťovatelé, aby udržovali lid v porobě a bezmoci. Náboženství je opium lidstva. (Výraz ten není Leninův. Bere jej z Marxova Příspěvků ke kritice Hegelovy právní filosofie: „Náboženství je povzdechem utlačeného tvora, duší bezcitného světa, jako je duchem civilisace, z níž je vyloučen duch. Je opiem lidu.“) Náboženství se stane zbytečným a zmizí, jakmile budou vytvořeny podmínky hmotného blahobytu.

2. Základem přírodního dějství je pohyb a ustavičná změna. Vznik, rozvoj, chátrání, stárnutí, zánik – to je zákon přírodního dění.

A poněvadž hmotné dění je zjevem prvotním a myšlení zjevem druhotným, znamená to, že i myšlení lidské je podrobena ustavičné změně. Není tudíž absolutní pravdy, není nepochybných jistot: pravda včerejška není pravdou dneška a pravda dneška není pravdou zítřka.

Zákon změny platí i v lidské společnosti. Každé společenské zřízení má svou dobu vzniku, rozkvětu a zániku. Zřízení otrocké ustoupilo zřízení feudálnímu, feudální kapitalistickému, kapitalistické ustoupilo socialistickému.

3. Dialektika přináší i nové pojetí vývoje. Vývoj přírodní není jednoduchý pochod růstový. Vývoj se uskutečňuje od změn kvantitních k změnám kvalitním, a to skokem. Na to se uvádí mnoho příkladů z fyziky, chemie a biologie. Znázorňuje to prostý fyzikální zjev: změna skupenství. Sníží-li se teplota vody pod bod mrazu, stačí malý otřes a voda se ihned mění v led. Bod mrazu je bod, kde změna kvantitní přechází ve změnu kvalitní, a to náhle, ač okamžik před tím nebylo změnu pozorovat. Podobné je to v chemii. Stačí zvýšit počet atomů, aby vznikla kvalitně jiná materie. Platí to i v živé přírodě. Říše rostlinná i živočišná se vyvíjí od nejjednodušších útvarů k složitějším a dokonalejším. Nový druh však nevzniká v plynulé řadě přechodů, nýbrž opět skokem, náhle (mutace).

Dialektické pojetí vývoje platí i pro lidskou společnost. I tu změny kvantitní vedou k změnám kvality, to jest malé a sotva pozorovatelné změny v určitém společenském útvaru vedou náhle k útvaru vyššímu a zániku nižšího. Proto také přechod od zřízení kapitalistického k socialistickému se nemůže uskutečnit nepatrnými změnami, sociálními reformami, kompromisy, vyjednáváním, výchovou, zákonodárstvím, láskou a podobně, nýbrž jedině revolucí. Tak jako revoluční buržoasie zničila feudalismus revolucí, tak i sociální revoluce dá vznik vyšší formě lidské společnosti, to jest socialismu s politickou mocí proletariátu. Jakýkoliv reformismus a sociální evolucionismus je nesmysl: příkazem marxistické dialektiky jest jedině revoluce. (*Istoria vsjesojuznoj kommunističeskoj partii*. OGIz, Moskva 1945, s. 105).

4. Vývoj není nic jiného než boj protikladů. Ten boj nelze zmírnit ani odklidit. Ve vědách přírodních je protikladnost zřejmá. Ve fyzice: klad – zápor, akce – reakce; v matematice: plus – minus, diferenciál – integrál; v biologii: asimilace – disimilace. Protikladnost nelze brát jako vyrovnání a klid. Zatímco jeden pól roste, druhého ubývá, zatímco jeden mohutní, druhý odumírá. Nejvíce je to patrné u živých bytostí. V živém těle pozorujeme síly skladné i rozkladné, asimilaci

i disimilaci. Poměr obou sil se stále mění. V mladém těle jsou v převaze síly skladné, ve starém síly rozkladné. Nakonec nabývá disimilace převahy nad asimilací a nastává smrt.

I v lidské společnosti jsou v činnosti síly protikladné. Jejich působení je sice složitější než v živém těle nebo v dějství číře fyzikálním. Bylo by dialektickou chybou přenášet fyzikální nebo biologické pojmy jen tak beze všeho do sociologie. Ale zhruba řečeno, jsou i ve společnosti síly skladné a rozkladné. Tak i v dnešní společnosti jsou dva protiklady: buržoasie a proletariát. To jsou protiklady, které se vzájemně vylučují, ale zároveň i podmiňují. Buržoasie nemůže zhubit proletariát, poněvadž by zrušila i sebe jako třídu, neboť by pak neměla koho vykořisťovat. Jinými slovy: buržoasie se nemůže vyrovnat s proletariátem v mezích kapitalistické společnosti – ale ani proletariát se nemůže vyrovnat s buržoasií v rámci dnešní společnosti: proto, zruší-li proletariát buržoasii, zničí i sebe jako třídu a vznikne socialistická společnost beztřídní.

Síla buržoasie se opírá o státní zřízení, vojsko, úřednictvo a policii. Ale na druhé straně roste i síla proletariátu, přibývá ho číselně, přibývá jeho uvědomělých členů, vzrůstá i počet neodrodilé proletářské inteligence. Dialektika vývoje je neúprosná a vede nevyhnutelně a do jisté míry mechanicky ke skoku, který se nazývá sociální revolucí.

Postupuje-li vývoj tak, že se vyhraňují protikladné síly, nesmí se vnitřní napětí a třídní boj v kapitalistické společnosti zakrývat nebo zmírňovat, nýbrž naopak přiosťřovat a prohlubovat, aby se urychlilo porušení protikladných sil revolucí. Směr je dán právě dialektikou: buržoasie (thesis) – proletariát (antithesis) – socialistická společnost (synthesis). Třídní boj není bezohlednost, barbarství a surovost, nýbrž přirozená a bezpodmínečná nezbytnost.

Dialektika Hegelova, která vidí protiklady i tam, kde je pouhá různost, je zcela libovolný a umělý výmysl. Aby ji podepřel a ospravedlnil, vybájl si Hegel novou logiku, to jest logiku dynamickou, která prý na rozdíl od dosavadní logiky statické vidí pravdu ne v pouhém zjištění skutečnosti, nýbrž v samotném poznávacím procesu, který je podle jeho mínění protikladný. Ale taková logika, jsouc daleka vši skutečnosti, nemůže skutečnost vysvětlovat. Neexistuje prostě. (Émilie Fiszer, *Unité et intelligibilité*. J. Vrin, Paris 1936, s. 194.)

Na první pohled je patrné, že marxistická dialektika si libuje v přenášení pojmů platných ve vědách přírodních do oblasti společenské, i když si uvědomuje, že dějství společenské je složitější než dějství fyzikální nebo biologické. Vychází prostě z předpokladu, že zákonitost světa je naprosto jednotná. Tak sice uspokojuje touhu po jednotném názoru na svět, ale za cenu zjednodušení toho, co je podstatou složité. Vyšší vysvětluje z nižšího a dopouští se tak základní chyby proti zásadě dostatečného důvodu. Nižší je totiž obsaženo ve vyšším, ale nikoli obráceně. Tak živočich má kromě úkonů živočišných i úkony rostlinné, ale rostlina nemá úkonů živočišných. Podobně člověk má úkony živočišné, ale živočich nemá úkonů rozumových.

ad 1.

Je pravda, že přírodní zjevy se nesmějí chápat odloučeně: jejich podstata se stává zřejmou teprve, když je pozorujeme ve vzájemné souvislosti. Právě nejmladší odvětví přírodních věd, ekologie, zdůrazňuje vzájemnou podmíněnost živých bytostí v přírodě, jež tvoří takřka „domácnosti“, v nichž jeden člen závisí na druhém. A také je pravda, že člověk je částí přírodního celku. A proto ovšem i pro něho platí obecné zákony ekologické a ne beztretně se jedná v lidském společenském životě proti základním pravdám ekologickým. „Proslulé odloučení věd přírodních od věd duchovných zkalilo jen náš zrak pro skutečnost, že právě i naše duchové úkony jako projevy vyšší jednoty prostě neodrostly vazbám a zákonitostem ústrojného světa, a že teprve tehdy dosahují nejvyššího stupně, včleňují-li se do nich vědomě na základě poznání a pochopení.“ (E. Hennig.) Všeobecná, i člověka zabírající nauka o společenství musí budovat na obecných ekologických skutečnostech a zákonech. Musí vycházet od oněch společenství, která hrají největší a nejobecnější úlohu v přírodě, od biocoenos. Ojedinelé útvary společenské, jak se vyskytují na příklad ve „státech“ hmyzích, přicházejí v úvahu až v druhé řadě; považujeme-li je za „vyšší“, a tudíž za „důležitější“ než biocoenosy, pronášíme hodnotící úsudek z hlediska ryze lidské sociologie. Hmyzí státy jsou jen chabou obdobou států lidských; přenášeti principy hmyzích států na lidské poměry by bylo „termitní šílenství“ (Escherich). Nesmí se tedy každý ekologický zákon

bez úvahy a jen tak beze všeho přenášeti na lidský život společenský. Pozorujeme-li lidskou činnost z hlediska biologických základů, zapomínáme, že člověk jako bytost duchová, jako hodnotící subjekt a jako tvůrce přírody stojí nad přírodou. (Dr. August Thienemann, *Leben und Umwelt*. J. A. Barth, Leipzig 1941, s. 116–117). A nejen to: příroda je sice jednotná, ale právě člověk tu jednotu ruší. Svět člověka není jednotný, a člověk se tudíž jeví jako činitel nadpřírodní a nadústrojní, a to proto, že jeho myšlení není jen myšlení zrcadlící skutečnost, nýbrž i myšlení skutečnost přetvořující, myšlení tvůrčí.

Domněnka, že sociální zřízení jest jen výsledkem určitých poměrů hospodářských, se zakládá na logické záměně pojmů podmínka a příčina. Podmínka není příčina. Podmínkou, a to hmotnou, aby vznikl obraz, je plátno, barvy, štětce. Ale příčinou obrazu je malíř, nikoliv ty hmotné podmínky. Ty samy by obraz nevytvořily nebýt tvůrčího ducha umělce.

Tvrzení, že filosofie, umění, morálka a náboženství jsou jen klamným a měnlivým doprovodem stále se měnícího dějství hospodářského a sociálního, neobstojí, jakmile uvážíme, že například ve filosofii přes všechny myšlenkové výkyvy lze vystopovat určitou stálost, úsilí a nadčasovou pravdu, již nazýváme *philosophia perennis*, nebo jakmile si uvědomíme, že logika Aristotelova, ač byla vytvořena před 2 300 lety mužem, který ve své *Politice* pokládá zřízení otrocké za samozřejmé a nutné, platila i ve zřízení feudálním a platí i ve zřízení kapitalistickém a bude asi platit i ve zřízení socialistickém.

Morálka a náboženství nepochybně jsou podrobeny určitým změnám, ale základní principy nábožensko-mravní jsou u všech národů všech dob tytéž: jsoucnost vyšší bytosti, nesmrtelnost a svoboda duše, mravní ideály pravdy, dobra, spravedlnosti, úcta k rodičům, respekt k životu, majetku a cti bližního. A co nejvíce se vytyká náboženství, je právě jeho tradicionalismus, zvyková ustálenost, strnulost a nepokrokovost.

Nelze však popřít, že hospodářské a sociální podmínky mohou mít vliv na náboženský život. Vždyť náboženství musí dbát hmotných zájmů a potřeb lidských a křesťanství tak činilo od chvíle, kdy svatý Pavel psal Filemonovi, až do chvíle, kdy Pius XI. vydal encykliku *Quadragesimo anno*.

Nelze popřít, že náboženství se může stát prostředkem vykořisťování, jenže není věci na světě, která by se tím prostředkem stát nemohla. A bída světa není konečně jen v tom, že člověk vykořisťuje člověka. Největší vykořisťovatel je mravní zlo. Bída mravní plodí bídu hmotnou. A kromě nepořádků života hospodářského jsou na světě i jiná zla fyzická a mravní: opuštěnost, siroba, zrada, nenávisť, nepřátelství, bolest, nemoc a smrt. A od těch běd nás neosvobodí žádná filosofická nebo sociálně hospodářská nauka.

ad 2.

Učí-li dialektika, že myšlení je jen odrazem měnící se skutečnosti, a popírá-li možnost jistoty a nadčasové, neměnné pravdy, hlásí se tak k filosofickému relativismu a bojuje proti absolutnu. Jenže právě samo tvrzení, že vše je relativní, je tvrzení absolutní. Marxisté nejsou, jak známo, skeptikové ani kritikové, nýbrž tvrdí dogmatikové. Theoretickým zdrojem jejich dogmatismu je právě idealistická filosofie německá. To, co němečtí idealisté hlásali v teorii, usilují marxisté uskutečnit v praxi. Fichte učil, že svět je výtvar „já“, dílo subjektu. Marx a Engels žádají, aby subjekt skutečně vytvářel svět. Tím subjektem jest jim proletariát. Proto také marxismus se nikdy nemohl státi ryzím materialismem. Zůstal proniknut prvky idealistickými, zděděnými z německé filosofie.

Osudný přímo rozpor marxistické dialektiky je v tvrzení, že každá ideologie jest jen odrazem měnících se poměrů hospodářských a výrobních. A tu se vnucuje otázka, vznikla-li tím způsobem i ideologie marxistická? Pak-li ano, je třeba ji pokládat za odraz hospodářských poměrů evropských v polovině devatenáctého století (komunistický manifest sepsali Marx a Engels roku 1847). A přece nepokládají marxisté svou nauku za relativní, nýbrž za absolutní, věčně a neměnně platnou. Nikdy by Marx nepřipustil, že jeho učení je jako jiné učení pouhou „nadstavbou“ hospodářských vztahů. Jeho učení není „nadstavba“, klamný odraz hospodářských a výrobních poměrů, nýbrž pravda sama. A právě tím, že si připisuje absolutní pravdivost, dokazuje, že absolutní pravda je možná a že každá ideologie není nutně jen klamným odrazem hospodářských

poměří.

ad 3.

a) Tvzení, že vývoj se uskutečňuje náhlým přechodem od kvantity ke kvalitě, je sice možno ilustrovat příklady z fyziky, chemie a biologie; ale ta náhlost těch přechodů je v těch příkladech zdánlivá, poněvadž naše smysly jsou příliš hrubé, aby postihly pozvolnou a plynulou přípravu změny, která se pak jeví náhlou v okamžiku, kdy naše smysly jsou schopny ji pozorovat. Umocníme-li své pozorování nějakým přístrojem, třeba mikroskopem, nevidíme skok, nýbrž nenáhlý přechod. Teoreticky vzato, jest vývoj skokem ve světě též možný, ale jen zasahuje-li tvůrčí čin ducha. Samovolných skoků v přírodě není. *Natura non facit saltus*. Příroda nečiní skoků, učí Linné.

b) Marxisté nikde přesně neurčují, co rozumějí kvantitou a kvalitou. Různí-li se dvě věci kvantitou, znamená to, že podstatně jsou sice stejnorodé, ale liší se jen případkově, tedy barvou, velikostí, tvarem, vůní, chutí. Jinými slovy: rozdíl kvantitní jest jen rozdíl případkový, rozdíl kvalitní je podstatný.

Podle toho je třeba posoudit uvedené příklady.

Zmrzne-li voda, není to změna kvality, neboť led jest právě tak H₂O jako voda. Sloučeniny se od sebe liší počtem atomů, prvky zase počtem elektronů. To je zřejmě rozdíl jen kvantitní. Právě proto, jak učí moderní atomová fyzika, je možná přeměna prvků, poněvadž rozdíly prvků se ukázaly být jen rozdíly kvantitními, nikoli kvalitními. Kvantitu věcí měnit můžeme, kvalitu nikoli. „Kvalita“ atomů je jediná: napětí mezi kladnou elektřinou protonů a zápornou elektřinou elektronů – toť ona Aristotelova *materia prima*, která podle počtu elektronů se rozlišuje na různé prvky. Mutace, to jest neočekávaná a nevypočitatelná změna některé vlastnosti odrůdy rostlinné nebo živočišné, nepředstavuje změnu podstatnou, nýbrž jen změnu případkovou, například vyrostle-li ze semen jetele červeného jetel bílý. To je rozdíl jen případkový, nikoli podstatný. Mutační teorie, jejímž původcem je H. de Vries, platí v mezích odrůdy, znamená uskutečnění jejich možností, ale nevysvětluje přechod z jedné odrůdy do druhé, a nemůže tudíž býti brána za doklad vývoje skokem (Hans Driesch, *Philosophie des Organischen*. Quelle & Meyer, Leipzig 1928, s. 203).

c) Vývojem rozumí dialektika postup od útvaru nižšího k vyššímu, od nedokonalého k dokonalému. Proč je něco „nižší“ a „vyšší“, „dokonalé“ a „dokonalejší“, marxističtí dialektikové nikde nevysvětlují. Ten rozdíl však je toliko v našem myšlení a hodnocení, nikoli ve skutečnosti. Bájí-li, že vše živé se vyvinulo z prabuňky, znamená to, že prabuňka aspoň v možnosti obsahovala všechny dokonalosti, které mají bytosti z ní se vyvinuvší. Nikdo totiž nedává, čeho nemá. Prabuňka by tedy byla nejdokonalejším myslitelným útvarem života a vše ostatní, i člověk, by byl výsledkem procesu degeneračního.

V přírodě není nic „nedokonalého“. Bakterie je svým způsobem právě tak dokonalá jako člověk. „Ani u nejjednodušších živočichů,“ praví Uexküll, „jsem nenašel stopy nedokonalosti. Pokud jsem mohl pozorovat, bylo staviva využito nejlepším možným způsobem. Každý živočich obýval své vlastní životní jeviště se všemi věcmi a spoluherci, kteří měli význam pro jeho život. Vlastnosti živočicha a vlastnosti jeho spoluherců všude bezpečně souhlasily jako punkty a kontrapunkty mnohohlasového sboru“ (Jacob v. Uexküll, *Bedeutungslehre*. J. A. Barth, Leipzig 1940, s. 51).

d) Své pojetí vývoje přenášejí marxisté i na dějiny. Méně dokonalé zřízení ustupuje dokonalejšímu, a to podle měnících se hospodářských podmínek. Podle Dawsonova rozboru dějinného pokroku nejsou hmotní činitelé dějinného vývoje činiteli jedinými: „Kultura se utváří rozumovým nebo duchovním prvkem, který přesahuje meze plemenných nebo zeměpisných podmínek. Náboženství a věda nehynou s kulturou, která je vytvořila. Přecházejí z národa na národ a působí jako tvůrčí síly na vznik nových kulturních útvarů. Jsou ve skutečnosti dvě hnutí v dějinách: jedno vychází z poměru individuálního národa k určitému zeměpisnému okolí, kdežto druhé je společné určitému počtu různých národů a vychází z duchovního a náboženského ovlivňování a synthesy. Pokus vysvětlovat dějiny jako výlučný výsledek jednoho nebo druhého z těch činitelů, je odsouzen k nezdaru. Jen když stejně přihlížíme k obojímu hnutí, můžeme rozumět

dějínám lidského vývoje a vysvětlit existenci skutečného prvku souvislosti a integrace v dějinách, jenž jedině může ospravedlnit víru v lidský pokrok“ (Christopher Dawson, *Progress and religion. An historical enquiry*. Sheed and Ward, London 1936, s. 46).

e) Považují-li marxisté revoluci, tedy skok, za jedinou cestu k vyšším útvarům společenským a pohrdají-li socialismem ethickým a vývojovým, nelze nevidět, že jakékoli mravní hledisko jest jim cizí. Revoluce zpravidla smete, co bylo špatné, ale dobré vytvořit nedovede. Podle jejich mínění je třeba uskutečňovat socialismus ne proto, že je to dobro, nýbrž jen proto, že je to nevyhnutelný výsledek hospodářského vývoje.

Marx se sklání před nutností. Dobro, pravda, spravedlnost je to, co nám přinese nevyhnutelný vývoj. A přesto odsuzují marxisté sociální nespravedlnost a nenávidí zločinné vykořisťovatele. V teorii neznají rozdílů mezi dobrem a zlem. V praxi jsou krajní sociální moralisté. Nenávidí vykořisťovatele. Ale proč ta nenávisť, je-li vykořisťování jen určitý druh hospodářské činnosti, nezbytný a nevyhnutelný? Z hlediska marxistického je těžko pochopit, jak může vykořisťování budit hněv. Statkáři vykořisťují nájemce, továrníci dělnictvo z nutnosti dané stavem a požadavky výroby. Jaký tu důvod k rozhořčení? Na jedné straně je kapitalistické zřízení hospodářskou nutností, třebaž dočasnou, na druhé však se pokládá za zlo a nespravedlnost. A dále tvrdí marxisté, že to zlo se nedá napravit nějakým dobrem, nýbrž jedině revolucí, to jest zásahem nenávisti, hněvu, pomsty a násilí. Zlo se podle nich nenapravuje dobrem, nýbrž opět jen zlem. A věří, že zhustí-li se temnoty, zazáří světlo.

ad 4.

Boj protikladů v kapitalistickém zřízení, jak jej viděl Marx, je skutečností. Běžné mínění, že je to jen socialistický výmysl, je neudržitelné. Je boj mezi buržoasií a proletariátem, třebaž buržoasní demokracie v teorii uznává rovnost lidí: chudák se může stát milionářem a milionář chudákem. Pravda je, že buržoasie ten boj tají nebo zakrývá, dovolávajíc se národního cítění, bezpečnosti státu, hodnot civilisace a kultury, svobody a bohužel i náboženství. Proletariát však vede ten boj otevřeně. Ač třídní boj se nevyskytoval v dějinách v té podobě, v jaké jej viděl Marx, je jisto, že třídy byly vždy.

Marx však dává třídě význam absolutní, takže nevidí člověka mimo třídu, nýbrž třídu mimo člověka. Nejzávažnějším objevem Marxovým je, že v kapitalistickém zřízení člověk není člověkem, nýbrž věcí, předmětem vykořisťování. To by znamenalo, že Marx by rád viděl člověka jako člověka, to jest jako tvůrčí osobnost. Pokládat člověka za věc a proměňovat jeho práci ve zboží je materialismus, ovšem materialismus kapitalistický. Dalo by se tudíž čekat, že proti tomuto materialismu kapitalistickému bude postaven nikoliv nějaký jiný materialismus, učící, že člověk jest jen částí hmoty, nýbrž personalismus, jakožto názor hájící důstojnost a osobnostní charakter člověka.

Podle materialistické dialektiky má se vytvořit socialistická společnost střetnutím buržoasie a proletariátu. Třídy, které existují, mají vytvořit společnost, která neexistuje, a to podle formule Hegelovy: Sein – Nichtsein – Werden.

Základní ideou dialektiky jest změna: svět nesmí být chápán jako souhrn ukončených dějů, nýbrž jako souhrn dějů, kde věci, zdánlivě stálé, právě tak jako jejich odrazy v mozku, idey, procházejí ustavičnou změnou vzniku a zániku. V knize o Feuerbachovi kritizuje Engels Hegela, od něhož on i Marx mají svou dialektiku, že nebyl dialektice věren a že zastavil ten proces a zakončil jakousi absolutní pravdou, jejíž vnější průmět viděl uskutečněn v oné „representativní monarchii, kterou Bedřich Vilém III. s takovou svéhlavostí marně sliboval svým poddaným, to jest v nepřímé, zmírněné a ztlumené nadvládě majetných tříd, přizpůsobené maloměšťáckým podmínkám Německa té doby“ (Engels, *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der deutschen Philosophie*, 1884, s. 22).

Touto kritikou Hegela vyslovil Engels rozsudek i nad naukou marxistickou, neboť je-li změna zákonem, jak to, že vývoj lidstva směřuje k neměnnému, beztrádnému a bezprotikladnému stavu socialistické společnosti? Jak bude moci trvat společnost zbavená vši niterné protikladnosti, všech změn, ustavičného procesu vzniku a zániku, když pohyb je zákon, změna je zákon, protikladnost je zákon a revoluce je zákon?

2. Materialismus

Slovo materialismus má v marxistickém myšlení několikerý význam. 1. Především se mu dává smysl neetický: to znamená, že materiální svět se pokládá za poznatelný. 2. Dále se mu dává smysl obecně filosofický: to znamená, že jsoucno hmotné se pokládá za jediné jsoucno. 3. A konečně se mu dává smysl historický: to znamená, že materiální životní podmínky se pokládají za hlavní sílu ve vývoji lidské společnosti.

1. Materialismus ve smyslu noetickém se projevuje především ve smyslu záporném jako odpor proti neetickému idealismu a) subjektivnímu i b) objektivnímu. K subjektivnímu se řadí konsciencialismus a solipsismus, k objektivnímu i imanentismus, empiriokriticismus a fenomenalismus.

Subjektivní idealismus ostře kritizuje Lenin ve spise *Materializm i empiriokriticizm* (Moskva 1935), a to přímo na jeho původci Berkeleyovi. Berkeley a jiní idealisté tvrdí, že předměty, které kolem sebe vidíme, neexistují ve skutečnosti, nýbrž jen v mysli. Podle toho je myšlení skutečnost prvotní, hmotné jsoucno skutečnost druhotná, vytvořená duchem.

Objektivní idealismus sice uznává existenci vnějších předmětů, ale tvrdí, že jsou závislé od našeho ducha. Platón učí, že zjevy kolem nás jsou jen napodobeniny svých pravzorů, které nazývá ideami. Vliv Platónův trval i ve středověku, jak ukazují spory mezi realisty a nominalisty. Otcem moderní filosofie je Immanuel Kant. Kant uznává vnější předměty, ale tvrdí, že je nepoznáváme, jaké ve skutečnosti jsou, nýbrž jen tak, jak se nám jeví. Nepoznáváme podstatu věci, (Ding an sich – noumen), nýbrž jen zjev věci (fenomén). Kantovi žáci, Fichte, Schelling a Hegel prostě popírají jsoucno věci o sobě a vnější svět pokládají za výtvar ducha. Podle jejich učení vládne světem absolutní idea, absolutní duch, všeobecné Já, tedy ne individuální vědomí jako u subjektivních idealistů. Absolutní duch, který je naprosto dokonalý, vede i lidskou společnost do vyšších oblastí ideami pravdy, dobra a krásy.

Objektivní idealismus nepřipisuje hmotnému světu pohyb, změnu a zákonitost. Tyto vlastnosti hmotného světa jsou jen projevem vyšší duchovní síly, která stojí nad hmotným světem, světového ducha, světového rozumu, Boha.

Marxisté odmítají idealistickou noetiku jakéhokoliv odstínu. Tvrdí, že ve světě, kde vládne absolutní duch, nemá člověk již co podnikat, nemůže ani poznat pravý stav věcí, nemá práva na sociální boj, neboť neví, zdali vykořisťovatelé jsou „Ding an sich“, tedy vskutku vykořisťovatelé. Idealismus odnímá vůli k činu, k politice, pokroku a revoluci.

Na otázku, je-li lidské poznání schopno věrně a pravdivě zachytit skutečnost, odpovídá marxistická noetika kladně. Sudidlem správnosti je praxe. Teorie se nedokáže jen teorií, myšlenka jen myšlenkou nebo nějakým složitým logickým důkazem. Teoretický poznatek se ověřuje zkušeností, pokusem, osvědčením v praxi. Teoretické badání musí jít ruku v ruce s praxí, prací, hospodářstvím. V zájmu skutečného poznání a pravé vědy se musí zbourat přehrada mezi teorií a praxí, myšlenkou a činem.

Materialistická noetika se projevuje i ve smyslu kladném. Podává totiž metodu, jak se dívat na přírodu a společnost. Proto v SSSR se dnes zdůrazňuje neetický význam dialektiky, to jest nemluví se již o dialektice, nýbrž téměř výlučně o dialektické metodě všech věd a vši praktické činnosti.

O přepracování dialektiky na marxistickou noetiku usiloval Lenin, ač jeho dílo o dialektice, *Filosofskije tetradj*, je jen torsem, a ne dílem uceleným a dovršeným. Poměr marxistické noetiky k staré logice není dosud vyhraněn. Lenin sám o tom praví: „Logika je nauka o poznání. Je teorií poznání. Poznání je zobrazení přírody člověkem. To však není ani jednoduché, ani bezprostřední, ani ucelené zobrazení, naopak, je to proces abstrakcí, formulí, pojmů a zákonů, jež podmíněčně a přibližně zahrnují obecnou zákonitost věčně se pohybující a rozvíjející přírody. Dialektika, logika, teorie poznání je jedno a totéž.“ Z toho je patrné, že Lenin se nedopracoval konečného řešení té otázky, neboť spojil logiku, to jest teorii poznání s noetikou a k tomu všemu i s psychologii.

2. Po stránce filosofické prohlašuje materialismus marxistický, že stojí na stanovisku současných věd, zejména přírodních. Povaha přírody je hmotná. Jednotlivé přírodní skutečnosti jsou jen různé formy více nebo méně organisované hmoty. Hmoty není nehybná. Její pohyb je však vlastní a nevzniká působením nějaké vyšší síly.

Nerosty představují nejnižší tvar hmoty, který v pravěku byl jediný a výlučný. V době prahorní vznikla za vhodných podmínek hmoty ústrojná, jejíž zjevy označujeme pojmem života. Živé tělo se skládá z organických sloučenin, z nichž jedna je nezbytná, totiž bílkovina. Kde není bílkovin, není života. Životní zjevy, jako přijímání potravy, dráždivost, pohyb a rozmnožování, mají svou vlastní zákonitost, kterou nelze srovnávat se zákonitostí hmoty neústrojné, neboť je vyšší a složitější.

Nejvyšší útvar hmoty představuje bílkovina mozková. Na ní, kromě vlastností neživé a živé hmoty, pozorujeme zvláštní zjevy, které nazýváme duševními. Tato hmoty ve spojení s živým tělem je schopna si uvědomovat vnější předměty a zjišťovat jejich vzájemné vztahy. Tuto činnost nazýváme myšlením. Myšlení je zvláštní činnost mozkové hmoty, která je na ni bezpodmínečně vázána. Kde není mozku, není „duše“. Myšlení nelze oddělit od hmoty, která myslí.

Na otázku, co je prvotné, zda hmoty, nebo myšlení, odpovídá materialismus, že hmoty. Myšlení a vše, co nazýváme duševním, je druhotné. Jinými slovy: 1. není ducha bez hmoty, 2. není ducha substanciálního, to znamená, že není myslitelná existence duše od těla odloučené, ani existence Boha jako ducha čirého, 3. duch se vynořuje z hmoty, ale zůstává s ní sourodý.

Marxisté se velmi ohrazují proti obvinění, že jejich materialismus uplatňuje jen mechanicky zákony fyzikální, chemické a biologické v oblasti lidského poznání a že si jeho problematiku zjednodušuje vulgárními schémata. Materialismus takový není dialektický, nýbrž mechanistický. Představitelem mechanistického materialismu je Bucharin, Timorjavez a jiní. Vytýká se jim, že snižují hmoty a odnímají jí pohyb a život. Mechanisté popírají vnitřní dynamiku hmoty a její projevy chtějí vysvětlit působením okolí. V oboru sociologickém připisuje ten směr rozhodující vliv „výrobním silám“, chápaným odloučeně od člověka. V oboru psychologie podporuje reflexologii vybudovanou Pavlovem a Bechtěrevem. Nauka o reflexech je nauka pasivnosti, nepřátelská aktivismu. Materialismus dialektický neztotožňuje jevy fyzické a psychické po způsobu materialismu mechanistického. Zjevy psychické jsou vnitřním obsahem jevů fyziologických. Jednota jevů fyziologických a psychických neznamena jejich totožnost. Proto mechanistický materialismus zcela odbočuje od tak zvané generální linie sovětské filosofie.

Existuje však ještě závažnější blud, který zase v opačném směru se uchyluje od oné linie, to jest směr hlásaný Deborinem, Karevem a jinými. Deborin se sice pokládá za materialistu, ale z příliš horlivého odporu proti mechanistickému materialismu se nakonec přiklání k idealismu Hegelovu. Deborinovi a jeho druhům se vytýká, že odlučují filosofii od politiky, třídního boje a že jejich dialektika je příliš abstraktní a akademická a málo revoluční. Starají se málo o sociální pokrok, zajímají se jen o logiku.

A tak se zdá, že lze generální linii sovětské filosofie určit jako střed mezi materialismem mechanistickým, v němž mizí dialektika, a materialismem „idealistickým“, v němž mizí materialismus.

3. Za teoretický základ marxismu jako hnutí sociálního se pokládá historický materialismus, který znamená rozšíření závěrů dialektického materialismu na vývoj lidské společnosti čili na historii. Dialektický materialismus učí, že stav společnosti, to jest politické názory, politická zřízení, kultura, jsou závislé na hmotných podmínkách společnosti. Těmito podmínkami se míní: 1. zeměpisné prostředí, 2. stav obyvatelstva, 3. způsob výroby životních prostředků. První dvě podmínky samy nevysvětlují plně vývoj společnosti, ač jsou podmínkami závažnými, nýbrž teprve podmínka třetí. Způsob výroby je hlavní příčinou, proč ideje, teorie a statní zřízení byly jiné ve společnosti otrokářské, jiné ve společnosti feudální a jiné ve společnosti kapitalistické.

A poněvadž hmotné životní podmínky jsou hlavním činitelem a silou ve vývoji lidské společnosti, musí se vycházet z přísného vědeckého rozboru těch podmínek a hlavně z reálné

nevyhnutelnosti jejich vývoje, a ne z vidin sociálních reformátorů a spasitelů, ani z abstraktních zásad „rozumu“.

Vývoj lidské společnosti je podle historického materialismu postupný a směřuje k vyšším útvarům. Probíhá asi takto: způsob výroby se neustále zdokonaluje a vytváří nové sociální vztahy. Tyto vztahy se však nemění současně se způsobem výroby. Z nesouhlasu, který takto vzniká mezi výrobou a sociálním řádem, se rodí nové revoluční teorie, nové politické názory, jež usilují odklidit překážky sociálního pokroku.

Tak i nynější kapitalistický řád již nevyhovuje zdokonalené výrobě, ohrožuje její základ, to jest výrobní síly lidské, a proto musí ustoupit zodpovědnějšímu sociálně-hospodářskému řádu – socialismu. Záměnou sociálně-hospodářského řádu se mění i vše ostatní: morálka, politické názory, umění, věda a náboženství vždy závisí na stavu výrobních sil a jim odpovídajících výrobních vztahů mezi lidmi.

I když podle historického materialismu tak zvaná sociální nadstavba, to jest politické názory, věda a umění, vzniká na základě určitého poměru výrobních sil a prostředků, přesto tím není řečeno, že tyto věci nemají žádný význam v dějinách společnosti. Historický materialismus se v základě liší od materialismu hospodářského. Hospodářský materialismus učí, že teoretická sociální nadstavba je bez důležitosti, kdežto historický materialismus hlásá, že sociální a politická zřízení, ideje, mohou mít i zvrtný vliv na materiální životní podmínky, ať už ve smyslu kladném nebo záporném.

ad 1.

Ve svém odporu proti idealistické noetice mají marxisté pravdu. Právem odmítají idealismus, který chápe člověka jen jako ideu, pojem. Ale tento postoj není nijak objevitelský. Prvenství v boji proti přemrštěnému spiritualismu náleží křesťanství. Málokdo dnes ví, že křesťanství jakožto nauka o Slovu vtěleném vedlo staletý a urputný boj proti gnostickému spiritualismu a různým neoplatonským heresím, jež připisovaly duši Bohu a tělo d'áblu. Totéž křesťanství dnes bojuje proti materialismu, jenž vidí člověka jen jako inteligentní nadzvíře. Křesťanství totiž vidí člověka reálně jako bytost duchově tělesnou, v níž prvenství má duch. A vidí jej celého. To se může podle Maritaina nazývat integrálním humanismem. Vnější svět je reálný a není výtvorem poznávajícího subjektu, jak učí němečtí idealisté. Bojují-li marxisté proti idealismu, nejsou proto materialisty, nýbrž jen realisty. Jinak i svatý Tomáš Akvinský by musel být pokládán za materialistu, poněvadž uznával prvenství jsoučna a nikdy by nesouhlasil s tvrzením, že vědomí určuje bytí. Marxisté však užívají pojmu materialismus místo pojmu realismus, považující za dokázané předem, že není jiné skutečnosti kromě skutečnosti hmotné. Ztotožňují prostě bytí a hmotu. Řčení, že vědomí je určováno bytím, znamená u nich, že vědomí jest jen následný zjev, odraz hmotného světa.

Marxistický realismus je realismus, avšak není to realismus kritický. Naše poznání musí být kritické, to znamená, že z úkonů poznávacích musí být vyloučeny všechny subjektivní prvky, které se jinak mísí do každého poznání lidského. Subjektivismus marxistické nauky o poznání je hlavně v tom, že marxisté popírají realitu duchovou, ač pro to nemají důkazů. Tím je také vysvětlitelno, že v noetice, která je zkušebním kamenem každé filosofie, nedospěli k jasnosti ztotožňující dialektiku, noetiku, logiku a psychologii, což konečně nemůže udivovat, věří-li, že vše duchové jest jen zrcadlením jednoho a téhož dění hmotného.

ad 2.

Marxistický materialismus prohlašuje, že stojí na stanovisku přírodních věd. Je tedy třeba se tázati, jaké je stanovisko dnešních věd přírodních.

a) Stanovisko fyziky

Veliké pokroky, za něž vděčí fyzika na jedné straně Lorentzovi, Poincarému, Einsteinovi, na druhé pak Planckovi, de Brogliemu, Diracovi a Heisenbergovi, obnovují a podněcují ve fyzice smysl pro ontologické tajemství v hmotném světě. Významné svědectví toho nalézáme ve filosofických zájmech Weylových, Jeansových a Eddingtonových. Ve své přednášce na Cornell University roku 1934 prohlásil Eddington, že „vědec má mystičtější názor na vnější svět, než měl v minulém století, a že si není jist, chápe-li matematik tento náš svět lépe než básník a mystik“.

Moderní fyzika nepovažuje dějství přírodní za dějství řízené nezměnitelnými zákony. Přírodní „zákon“ je vlastně krajní zevšeobecnění výsledků získaných pozorováním určité řady případů. Zákonost je pouhá pravděpodobnost. „Zákony“ jsou jen dodatečně sestavené statistiky a jejich údaje jsou platné jen v určitých mezích – jak v sázce, zda to totiž vyjde. Proto se moderní věda odpoutává od schematické jednotvárnosti. Chesterton to znázorňuje příkladem: „Dejme tomu, že by nějaká matematická bytost z měsíce vypočítávala lidské tělo; ihned by na něm spatřila jako podstatnou věc to, že je dvojité. Člověk jsou dva člověkové: člověk napravo, přesně se podobající člověku nalevo. Když by pozorovala, že je ruka napravo a ruka nalevo, postoupila by dál a pořád by nacházela na obou stranách týž počet prstů na nohou i na rukou, dvě oči, dvě uši, dvě nozdr, ba i dvě laloky mozkových. Konečně by to přijala za zákon a potom, nacházejíc srdce na jedné straně, dovozovala by, že je srdce i na druhé straně. A právě tehdy, když by nejvíce cítila svou správnost, mýlila by se.“ (G. K. Chesterton, *Orthodoxie*. Dobré dílo sv. 50. Stará Říše 1918, p. 129–130).

Nová fyzika se rozchází s mechanikou Newtonovou, jež byla rozšířena na všechny vědy přírodní a svým determinismem dala základ k představě, že svět je veliký stroj, který byl jednou uveden v chod a pohybuje se podle nevyhnutelných zákonů. Tak připouštěla materialismus všeho druhu, ba i krátkozraké popírání svobodné vůle, jakož i samé existence duševna. „Tento materialismus, který chce všechno, i duševno, převést na pohyb hmotných částic, se již nemůže odvolávat na fyziku.“ (Ernst Zimmer, *Um sturz im Weltbild der Physik*. Knorr & Hirth, Mnichov 1938, s. 262).

Je marxistům známo toto stanovisko moderní fyziky? Teorie elektronová, kvantová i teorie relativity jsou věci jim známé. Ale odmítají je, poněvadž podle těch teorií se hmota jeví čímsi duchovním, je plna intimního života, je v ní myšlenka, logos, svoboda. A zdá se jim, že hmota se rozplývá v nic. Proto prohlašují, že tyto teorie jsou buržoasní a reakcionářské a proti moderní fyzice stavějí fyziku proletářskou. A poněvadž proletariát nemá fyziku a Marx ani Engels nic neobjevili v oboru fyziky, nezbyvá jim než držeti se překonané klasické mechaniky devatenáctého století, která prý je dialektická.

b) Stanovisko biologie

Život je schopnost udržeti vlastní a svézákonný způsob výstavby a činnosti ve vhodném prostředí. Novodobá biologie se člení na tři směry: mechanismus, holismus a vitalismus. Mechanisté tvrdí, že složité lze odvodit z jednoduchého. Holisté to popírají a učí, že jednoduché lze odvodit ze složitého. Vitalisté pak učí, že oba druhy odvozování jsou nemožné, poněvadž se pohybují v mezích funkcí fysikochemických. Podle názoru vitalistů nelze dokonale vysvětlit život jen jako výslednici pochodů mechanických a chemických, tedy ryze hmotných, nýbrž je třeba uznati existenci síly, již se dávají různá jména: řídicí síla, životní síla, životní mohutnost, životní rozmach, entelechie nebo duše. Nejznámější zastánci toho názoru jsou Henri Bergson se svým vitálním elánem a Hans Driesch se svou entelechií. Nejnověji se dostalo vitalismu autoritativního potvrzení roku 1933 při shromáždění British Association v předsednickém proslovu Zoologické sekce, když dr. James Gray, vynikající cambridgeský zoolog, prohlásil, že není možno vysvětliti biologická fakta mechanisticky a že k vlastnostem živé hmoty náleží působení tajemné síly, totiž entelechie. Entelechia znamená doslova to, co v sobě má svůj cíl: telos – cíl, echein – míti. Podle výkladu Drieschova není entelechie ani energie, ani síla, ani intenzita, ani konstanta, jeví se však jako příčinný činitel nadhmotný, nadmechanický, nadchemický a psychoidní.

Proti číře materialistickému vysvětlování života stojí hlavně tyto skutečnosti: Každá živá bytost vzniká z buňky. Ta buňka obsahuje tu bytost v možnosti. Chemické látky počáteční buňky nejsou ovšem přesně tytéž u všech živých bytostí, ale jsou to vždy látky velmi podobné (bílkoviny) a k nim se během vývoje připojují jiné takové živné substance (dusičné, tukové, škrobové, cukerné, nerostné). A přece z jedné takové buňky vznikne dub nebo fialka, hmyz nebo člověk. Jak vysvětlíme podobnost užitých látek a rozdíl ve výsledcích jinak, než předpokládáme-li, že v bytostech živých nepůsobí pouze síly fysické a chemické? Kdyby v živé bytosti vládly jen síly fysikochemické, znenáhla by se všechna její látka nahrazovala látkou její potravy a ta bytost by se musela ve své podstatě státi hmotnou funkcí chleba, vajec, mléka, hovězího masa, jež

pojídá. Ale naopak je známo, že když pes, kočka a dítě se živí tímž kravským mlékem, stává se to mléko v prvním případě psem, v druhém kočkou a v třetím člověkem.

c) Stanovisko psychologie

Marxisté se ohrazují proti nařčení, že by v duchu vulgárního materialismu snižovali myšlení na úroveň obyčejných fyziologických pochodů anebo považovali myšlení za fyziokochemickou činnost mozku, což prý by byla dialektická chyba. Zdůrazňují také, že zákonitost duševních jevů je vyšší než zákonitost pochodů fyziologických. Učí prý jen, že myšlení je druhotné a nevyhnutelně vázané na hmotu mozkovou.

Není tedy třeba uvádět proti nim skutečnosti, které jsou vyvrácením vulgárního či mechanistického materialismu. Stačí ukázat, že jsou v rozporu s vědou, pokud se týká vázanosti myšlení na mozek.

Rozborem patologických poruch, zvláště afasií, jež nejlépe vyzvědají vztah stavu vědomého k stavu mozkovému, dokázal Henri Bergson (*Matière et mémoire*, 12. vyd., Paříž 1914, kap. 2. a 3.), že domněnka o rovnomoci stavu mozkového a stavu duševního je neudržitelná. Podle toho rozboru jest rozeznávati paměť tělesnou, kterou máme společnou se zvířaty, čili paměť opětuující, od paměti čisté, prosté vztahu k hmotné skutečnosti čili paměti představující. Z důkazů Bergsonových vyplývá, že mícha je sice skladištěm hotově připravených složitých akcí a že mozek je sice sídlem paměti opětuující, ale nikdy nemůže být sídlem paměti představující, paměti skutečné, která náleží do vyšší oblasti vědomí a dovede, jsouc najednou hotova, v jediném okamžiku přehlédnouti celé naše dějiny a připraviti nás k rozhodnému činu. Není tedy mozek skladištěm našich představ a je nemožno, aby se v něm uchovávaly všechny fyziologické stopy celé naší minulosti.

Paměť nelze vysvětlovat jako řadu stop, vpisů či engramů do mozku prostě proto, že by ty stopy musely být v mozku přesně umístěny. Ale jak se zjistilo studiem poruch mozkových, není tomu tak. „Ať už bychom to vepsání stop do mozku chápali jakkoliv,“ praví Driesch, „je jisto, že nauka o engramech si představuje ‚stopu‘ jako útvar hmotný, a tudíž útvar lokalizovaný. Neboť všechny hmotné útvary jsou lokalizovány, jsou ‚zde‘ a ne ‚tam‘. Avšak zkušenosti, které máme právě s poruchami vzpomínání a znovupoznávání v jejich spojitosti s poruchami mozku, ukazují, že o specifické lokalizaci stop nemůže být řeči.“ (Hans Driesch, *Alltagsrätsel des Seelenlebens*. Deutsche Verlagsanstalt Stuttgart-Berlin 1938, s. 76).

d) Stanovisko filosofie

Marxisté popírají duchovost a nesmrtelnost duše a existenci Boží. Co prvního se týká, je třeba především říci, co se rozumí duchovostí duše. Rozumí se jí vnitřní či subjektivní nezávislost na hmotě. Vnitřně a subjektivně na hmotě nezávislá je podstata, která svou bytnost nemá z hmoty a která ani svou jsoucností na hmotě nezávisí. Taková podstata může však býti na hmotě závislá zevně a objektivně, pokud totiž ke své činnosti potřebuje hmotných ústrojů. Duchovost takové podstaty je ovšem nedokonalá: dokonalá však by byla, kdyby ve všech svých činnostech byla na hmotě nezávislá. Duše lidská není dokonale duchová: ve své podstatě a ve své existenci je sice na hmotě zcela nezávislá, ale ne ve všech svých činnostech. Že duše je podstata duchová, soudíme z jejích činností. Jaká činnost, taková bytnost. Duše lidská vnímá sice v čase a prostoru, ale přesto je schopna odezíratí od těch určení, pronikat k jádru jevů a poznávati podstatu věcí. Dokonce je schopna vytvářeti pojmy a skupiny pojmů od konkrétních podmínek zcela odloučených, například pojmy metafysické, jako: příčina, pravda, dobro. Toho však by duše schopna nebyla, kdyby veškero naše myšlení bylo jen pochodem hmotným, protože hmota je vždy jen jednotlivá, konkrétní a její úkony jsou vázány na prostor a čas. Duše lidská poznává sebe samu. Může i sám úkon svého poznání učinit předmětem poznání dalšího. Může i svou reflexi učinit předmětem reflexe. Reflexe však se nevyskytuje v řádu číře hmotném, poněvadž hmota nikdy nepůsobí na sebe samu. Žádný hmotný princip nemůže směřovat k předmětům nehmotným. Ale vůle lidská je zaměřena k předmětům řád hmotný přesahujícím, k pravdě, spravedlnosti, dobru a krásnu. Vůle lidská je schopna ovládat hmotné tělo, podřídití si tělesné žádosti, je schopna pro vyšší cíle potlačit nejen některou touhu tělesnou, nýbrž i veškery obětováním života tělesného.

Co nesmrtelnosti duše se týká, upozorňuje Jacques Chevalier, že to není „utvořený pojem,

nýbrž původní předmětná idea: není to něco člověkem vymyšleného, výrobek nebo vynález lidského ducha, nýbrž skutečnost, kterou duch poznává; přirozený a základní lidský pocit života není příčinou, nýbrž účinem a znamením té skutečnosti.“ (*La vie morale et l'au-de là*. E. Flammarion. Paris 1938, s. 173).

Ovšem, je-li nesmrtelnost duše idea původní a předmětná, je jistě způsobilá, aby byla podrobena kontrole zkušenosti. Zkušenost je jediným zdrojem lidského poznání: ovšem pro zkoumání duše má zkušenost význam jen tehdy, když se její pojem neomezuje jen na jevy smyslové, kolikostní a měřitelné, nýbrž když se rozšíří také na jevy řádu psychologického, mravního a náboženského, jež nás uvádějí do oblasti skutečností duchovních, k nimž se empirická věda nezná, ale k jejichž prahu nás nutně vede. Běžná zkušenost o duši, jakožto podstatě na hmotě vnitřně nezávislé, nedostatečnost fyziologických výkladů paměti a myšlení už samy nás vedou k závěru, že trvání duše po smrti je možné a že otázka nesmrtelnosti duše je plna smyslu a že je neodbytná. Ale kromě této běžné zkušenosti máme ještě zkušenost intuice mystické, jejíž zdroj je sice nadpřirozený, ale jež nesmí být opomíjena. Je pro nás poučením aspoň v tom smyslu, že otázka nesmrtelnosti nesmí být kladena a řešena z hlediska naturalistického, nýbrž především z hlediska duchovního. A základem toho řešení je skutečnost, že duše člověka je naplněna touhou po věčnu. Zánik duše by odporoval Boží moudrosti a svatosti: a byl by i nespravedlností. Z toho je ovšem zřejmo, že důkazy nesmrtelnosti duše mají plnou sílu jen tehdy, když se uznává jsoucnost Boží.

Marxisté, ač pokládají hmotu za jedinou skutečnost, nic nevědí o jejím původu a předpokládají, že je věčná. Hmotu věčnou není, jak ukazuje moderní termodynamika naukou o entropii. V nejširším významu se entropií rozumí desorganisace soustavy. Je známo, že mechanickým pohybem vzniká teplo a teplem zase pohyb. Energie tepelná může však přecházeti v energii jinou, například hybnou, jen pokud jsou rozdíly v teplotě těles. To znamená, že nikdy se všechno teplo neproměňuje v pohyb. Výměna sil děje se tak, že celkem přibývá tepla na úkor jiných forem energie. Teplo pak pohybem způsobené se z velké části rozptýluje. A onen přechod veškeré energie v jeden trvalý stav tepelný, který už nepůsobí pohybu, se nazývá entropií v užším významu. Nastane tudíž zcela jistě doba, kdy všechna energie hybná se rozptýlí do prostoru světového, a tak nastane teplota -273°C (tak zvaná absolutní teplota.)

A to ukazuje především, že hmotný svět není věčný. Kdyby věčný byl, znamenalo by to, že entropie jest v platnosti již dobu nekonečně dlouhou. Kdyby se však energie rozptýlovala dobu nekonečně dlouhou, již by musela dávno být rozptýlena nadobro. Jelikož dosud není, musíme si myslet v minulosti určitý okamžik, kdy entropie vešla v platnost, to jest okamžik, kdy hmotný svět vznikl. Hmotný svět tedy není věčný. A není-li věčný, musí mít původce, poněvadž samo sebou nic nevzniká. Existuje tedy Bůh. Tento důkaz Boží jsoucnosti pokládá Masaryk kromě důkazu z účelnosti za předsvědčivý (Karel Čapek, *Hovory s T. G. Masarykem*. Fr. Borový a Čin, Praha 1937, s. 223).

Ideové rozpory mezi marxistickými filozofy jsou jen dokladem, že dialektický materialismus se nedovede definovat. Buďto se vzpírá idealismu a upadá do mechanismu, nebo se brání proti vulgárnímu pojetí mechanistickému a upadá do idealismu. Z hlediska filosofické kritiky je dialektický materialismus *contradictio in adiecto*. Buď je to materialismus, a pak to není dialektika – anebo je to dialektika, a pak to není materialismus.

ad 3.

Nauka historického materialismu obsahuje jen částkovou pravdu, totiž, že dějinný vývoj lidstva je podmíněn hmotnými poměry. Avšak tvrzení, že způsob výroby životních prostředků je hlavním a téměř jediným činitelem ve vývoji ideí, státních zřízení, vědy, umění a náboženství, je nesprávné. Dějiny přinášejí mnoho dokladů, že určité ideje měly vliv na vývoj hospodářství, výroby a společenského zřízení. Tak zřízení otrokářské nebylo povaleno revolucí, nýbrž rozšířením křesťanského učení o synovství Božím a důstojnosti člověka vykoupeného krví Kristovou. Podnětem křížových výprav byla idea náboženská, totiž idea vysvobození Svaté země z moci nevěřících: a právě tyto výpravy byly počátkem obchodních styků s Východem a obchodního i výrobního rozmachu měšťanstva benátského a janovského. Max Weber ukázal, že

nauka kalvínská o predestinaci je základem moderního kapitalismu. (*Wirtschaft und Gesellschaft* 1922; *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* 1920–1921). Jesuitská činnost misijní se zakládá na rozjímání Ignácově o dvou praporech – a z té činnosti vzniklo beztřídní a kolchozní zřízení redukcí paraguayských. Revoluce francouzská, jež rozdrtila zřízení feudální, byla připravena učením Rousseauovým a ideami encyklopedistů.

Co se týče revoluce ruské, nevznikla z boje proti zřízení kapitalistickému, jehož v Rusku nikdy nebylo, nýbrž z boje proti zřízení feudálnímu, jež se v Rusku udrželo i v novověku.

Právě tyto dějinné skutečnosti nutí marxisty, aby připustili tak zvaný zvrtný vliv ideí na materiální životní podmínky. Je však záhadou, jak ideje, které jsou jen měnivým zrcadlením hmotných a výrobních vztahů, mohou zvrtně ovlivňovat hmotné podmínky, z nichž vznikly. To příliš připomíná povídačku o baronu Prášilovi, který se i s koněm dostal z bahna tím, že táhl za vlastní cop.

Sociální nauka marxistická je zaměřena k realizaci beztřídní socialistické společnosti, v níž nebude ani vykořisťovatelů, ani vykořisťovaných. Její filosofický základ, ač plný rozporů, má být oporou víry v lepší budoucnost lidstva. A po té stránce je marxismus náhražkou víry náboženské s mocným rysem mesiášským, jehož jádrem je přesvědčení o vyvolenosti proletářské třídy, která není poskvrněna „dědičným hříchem“ lidstva, totiž vykořisťováním. Marx byl israelita a v jeho podvědomí žila myšlenka mesiášská. I když ztratil náboženskou víru svého národa, přece v hloubi své bytosti zůstal jeho synem. Věřil v království Boží na zemi, uskutečnitelné však bez Boha. Náležel k těm, kteří neuznali Krista za Mesiáše, poněvadž očekávali, že Mesiáš založí říši pozemskou – avšak jeho království nebylo z tohoto světa. Marxův Mesiáš přijde v síle a s mečem a jeho království bude království tohoto světa. Toho Mesiáše našel Marx v proletariátu – a ten odkládá třídní boj, ba potlačí třídy vůbec, sjednotí lidstvo a učiní je šťastným.

Dialektický materialismus se jeví jen jako myšlenková podstavba této víry a jako dogmatické zdůvodnění a ospravedlnění sociální revoluce. A ta sama podstavba je v jádře jen víra. Věří se, že hmota je věčná, že živé vlastní silou vzniklo z neživého, že duševní činnost je nutně vázána na mozek, že po smrti nic není – a konečně, věří se, že není Boha. Za kritérium pravdy pokládají marxisté praxi. Bezděčně se tak hlásí k typicky kapitalistické filosofii amerického pragmatismu, jenž pokládá za pravdivé, co prospívá. Mohou se zajisté odvolávat na hospodářské, průmyslové, politické i válečné svoje úspěchy a pokládat je za potvrzení svých teorií. Ale těchže úspěchů současně s nimi dosáhli i kapitalisté, a přece nikoho nenapadne považovat je za potvrzení teorií kapitalistických.

Je jednostranné vidět pokrok jen v oblasti techniky a hospodářské výstavby. Pokrok pravý je v tom, jsme-li dnes mravně lepší, než jsme byli včera. Nepůjde-li s pokrokem technickým ruku v ruce i pokrok mravní, spějeme do propasti zkázy. Marxisté se domnívají, že bude-li lepší společenské zřízení, bude lepší i člověk. My však si myslíme, že bude-li lepší člověk, bude lepší i společenské zřízení.

Otázka lepšího člověka je otázka výchovy. Zajímáme-li se, jaká je výchova v socialistické společnosti, dovídáme se, že podle programu z roku 1919 bylo jejím cílem vychovat pokolení, které by bylo způsobilé definitivně ustavit komunismus. Ale poněvadž to určení jest jen formální, uznává se nyní, že nestačí, a usiluje se o formulaci, která by měla pedagogický obsah i formu. Nová formulace zní: sovětská škola vychovává všestranně rozvinutou osobnost. Tato formulace připomíná sice různé soustavy výchovy individuální, ale příbuznost její se staršími směry jest jen slovní, nikoli obsahová. Výchova všestranně rozvíjí osobnosti značí jednotu výchovy rozumové, mravní, estetické, fyzické a polytechnické. Výchova polytechnická se zdůrazňuje proti monoteknické výchově kapitalistické pěstící jen specialisty, kteří jsou schopnými obsluhovači strojů, ale v poslední době tato stránka ustupuje do pozadí. Ve výchově mravní se klade důraz na kázeň. Za hlavní znaky komunistické mravnosti se pokládá internacionalismus, kladný poměr k práci, ateismus, sovětský patriotismus, bolševická vůle, a to vše jako protiklad mravnosti buržoasní (Ondrej Pavlík, *Vývin sovietského školstva a pedagogiky*. Slovenská akademia vied a umení, Bratislava 1945, s. 173–177, 189–198).

A to zajisté jest jen teorie, která se musí potvrdit praxí. Svět očekává nového člověka. Ne

nadčlověka, ani podčlověka, nýbrž člověka. Ale není jiného člověka, než je člověk stvořený k obrazu Božímu.

Dominik Pecka, Artur Pavelka, Bohdan Chudoba, Otázky dneška. Křesťanský realismus a dialektický materialismus, Edice Akord v Brně 1946, s. 11–46.